

*Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„Európa és a magyarság a 18–20. században” Doktori Program*

CSIBI NORBERT

AZ ORSZÁGOS KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK
TÁRSADALOMSZERVEZŐ ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI
TEVÉKENYSÉGE MAGYARORSZÁGON
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Témavezető:

Dr. habil. Gózsy Zoltán
egyetemi adjunktus

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

Pécs, 2015

TARTALOM

1. A doktori értekezés felépítése	5
2. A témaválasztás indoklása és a dolgozat célkitűzése	7
3. A téma kidolgozásának forrásbázisa és módszere	13
4. A doktori értekezés főbb eredményei	17
<i>A szentszéki hatás</i>	17
<i>Külföldi minták</i>	20
<i>A nagygyűlések funkciói</i>	21
<i>A sikeresség kérdése</i>	24
<i>A magyar nagygyűlések működése</i>	25
<i>A társadalomszervezés és a közművelődés kérdései</i>	27
<i>Az egyházi hierarchia szerepe</i>	31
<i>A katolikus „különtársadalom”, szubkultúra kérdése</i>	32
<i>A nagygyűlési elképzelések megvalósulásának nehézségei</i>	34
5. A szerző fontosabb publikációi	35

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS FELÉPÍTÉSE

1. BEVEZETÉS: A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA
2. ÁLTALÁNOS ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK, A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ISMERTETÉSE
  - 2.1. Az egyháztörténet-írás nézőpontjai és tematikai bővülése
  - 2.2. Az újkori katolikus egyház(történet)i források művelődéstörténeti jelentősége
  - 2.3. Források a katolikus nagygyűlések művelődéstörténeti szempontú feldolgozásához
3. XIII. LEÓ ÉS X. PIUS PÁPÁK VÁLASZAI A KOR IDEOLÓGIAI KIHÍVÁSAINA – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÖZMŰVELŐDÉS KÉRDÉSEIRE
  - 3.1. XIII. Leó, a „civilizáció megkeresztelője”
  - 3.2. X. Pius pápa és a katolikus akció ügye
  - 3.3. Összegzés
4. A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK KÜLFÖLDI ELŐZMÉNYEI ÉS MINTÁI
  - 4.1. A német területek
  - 4.2. Ausztria
  - 4.3. Olaszország
  - 4.4. Belgium
  - 4.5. Svájc
  - 4.6. Franciaország
  - 4.7. Spanyolország
  - 4.8. Mexikó és Argentína
  - 4.9. Európa egyéb országai és az angol nyelvű területek
  - 4.10. Összegzés
5. A MAGYARORSZÁGI NAGYGYŰLÉSEK SZERVEZÉSE AZ 1890-ES ÉVEK ÉS AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN
  - 5.1. XIII. Leó pápa és az egyház társadalomszervező szerepe
  - 5.2. Az első magyarországi kísérlet katolikus nagygyűlés rendezésére
  - 5.3. A nekilendülés második hulláma
  - 5.4. Az első országos katolikus nagygyűlés megrendezése
  - 5.5. Összegzés
6. ESETANULMÁNY – AZ 1907-ES PÉCSI KATOLIKUS NAGYGYŰLÉS RENDEZÉSE ÉS LEFOLYÁSA

7. A KATOLIKUS TÁRSADALOM MEGSZERVEZÉSE, A KÖZMŰVELŐDÉS KÉRDÉSEI ÉS A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK, 1893–1913
  - 7.1. A katolikusok feladatai és a társadalom megszervezése (az egyesületi háló)
    - 7.1.1. Az 1890-es évek gyűlései
    - 7.1.2. A rendszeres katolikus nagygyűlések időszaka
    - 7.1.3. Összegzés
  - 7.2. A katolikus népiskola és középiskola kérdései, a katolikus nevelés
    - 7.2.1. A katolikus iskolaügy mozgásteré és az állami iskolapolitika
    - 7.2.2. Az 1890-es évek gyűlései
    - 7.2.3. A rendszeres katolikus nagygyűlések időszaka
    - 7.2.4. Összegzés
  - 7.3. Az 1907-es pécsi nagygyűlés és a szabadtanítás pécsi kongresszusa (az iskolán kívüli népművelés)
  - 7.4. A katolikus egyetem kérdése
    - 7.4.1. XIII. Leó pápa a tudományok szerepéről
    - 7.4.2. Katolikus egyetemalapítások – nemzetközi minták és modellek
    - 7.4.3. A katolikus egyetem kérdése Magyarországon
    - 7.4.4. Összegzés
  - 7.5. A katolikus sajtóügy aktuális kérdései a nagygyűléseken
    - 7.5.1. Az 1890-es évek gyűlései
    - 7.5.2. A rendszeres katolikus nagygyűlések időszaka
    - 7.5.3. A korszak vége és kitekintés
    - 7.5.4. Összegzés
8. A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK HATÁROZATAINAK VÉGREHAJTÁSA
  - 8.1. A Magyarországi Katolikus Egyesületek Országos Szövetsége (KEOSZ)/ Országos Katolikus Szövetség (OKSZ)
  - 8.2. Példák a határozatokban foglaltak megvalósulására
9. ÖSSZEGZÉS
10. KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEK MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐTT
11. A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEKEN RÉSZTVEVŐ PÜSPÖKÖK, 1900–1913
12. A NAGYGYŰLÉSEK KÖZMŰVELŐDÉSI TÉMÁJÚ BESZÉDEI, 1900–1913
13. DOKUMENTUMOK
14. ÉLETRAJZI KISLEXIKON
15. KÉPEK
16. BIBLIOGRÁFIA

A TÉMAVÁLASZTÁS INDOKLÁSA ÉS A DOLGOZAT CÉLKITŰZÉSE

A doktori disszertációm témájául választott katolikus nagygyűlési mozgalom első világháború előtti hazai története több szempontból is érdekes és fontos, melynek részletes feldolgozásával még adós a hazai egyháztörténet-írás. A korábban született kisszámú munka nem törekedett mélyfúrások elvégzésére, mindössze az eseménytörténet fontosabb pontjait regisztrálta. Az utóbbi időszakban azonban ezen a területen is megélnékült az érdeklődés, így a dolgozatban nem célom a nagygyűlések politika- és eseménytörténetének átfogó ismertetése. E helyett az egyes nagygyűléseket olyan fókuszpontoknak fogom tekinteni, melyekben megtalálhatók a katolikus közéletet foglalkoztató legfontosabb kérdések. Azonban még ez is nagyon szerteágazó tematikai feldolgozást tenne szükségessé, melyre egy dolgozat keretei között szintén nem vállalkozhatom. Így célom elsősorban az, hogy megvizsgálva a nagygyűléseken elhangzott felszólalások anyagát, a társadalomszervezés és a közművelődés kérdéseit járjam körül. Reményeim szerint ezek segítségével kirajzolódik, hogy a katolikus értelmiség miért tartotta kiemelkedően fontosnak a (köz)művelődés kérdéseit, miért törekedtek arra, hogy ennek a társadalmi alrendszernek a lehetőségekhez képest minél nagyobb részét képesek legyenek uralni.

A vizsgálat rávilágít arra: hogyan próbálta megszervezni magát a világiaknak – és nem kis részben egyháziaknak – az a csoportja, amely a katolikus megújulás levezésnylését tekintette legfőbb feladatának. Ennek során milyen nehézségekkel találkoztak, illetve a kihívásokra milyen megoldási lehetőségeket vázoltak fel. Rendkívül izgalmas annak vizsgálata, hogy a megoldási lehetőségek mennyire voltak egyediek, a hazai viszonyokból következők, vagy éppen ellenkezőleg, mennyire követtek más országokban már kipróbált gyakorlatokat. Az utóbbi esetben külön vizsgálható – ami már részben túlmutat a dolgozat keretein – hogy az átültetés során milyen változásokon mentek át a máshol bevált megoldások, a hazai realitások között ezeknek milyen mutációi ismerhetők fel. Esetleg: milyen sajátosan magyar megoldásokkal találkozhatunk, melyek a speciálisan magyar viszonyok között alakulhattak ki?

Munkámmal azokhoz a kutatásokhoz szeretnék csatlakozni, melyek igyekeznek túllépni az egyháztörténet hagyományosan intézménytörténeti megközelítésén, és az egyház történetének a társadalom történetébe való beleszervesüléséből indulnak ki. Az egyház történetének kezdete óta a társadalmilag leginkább be-

ágyazott rendszerek közé tartozott, a legfontosabb társadalmi alrendszerek működtetésében meghatározó szerepet alakított ki (oktatási rendszer, betegápolás, szociális ellátás, stb.), így a politikai hatalom fontos segítője, illetve az egyház világi hatalmánál fogva olykor riválisa lett. Így az egyház története nem csak úgy értelmezhető, mint a hit tételeit közvetítő és védelmező hierarchia (és a benne működő személyek) története, hanem mint a társadalom megszervezésében kulcs-szereplőként fellépő aktoré.

Az egyház minden korszakban a normakommunikáció alapvető szereplője volt, legyen szó szűken vett vallási normákról, vagy tágabb értelemben a világi hatalom – az előbbiekkal nem ellenkező – normáiról. A normakommunikációt hosszú időn keresztül elsősorban a hierarchia végezte, kiépített – és a plébániák segítségével az egyénekig eljutó – hálózatával. A 19. század második felében azonban egyre nagyobb lett az igény arra, hogy a világi híveket is beemeljék az egyház feladatainak ellátásába. Ez az igény egyaránt jelentkezett a világiak és az egyháziak oldalán, de nem azonos időszakokban és nem azonos intenzitással. Az utóbbi volt a tartózkodóbb és a kevésbé rugalmas ezen a téren. Pedig a tömegek vallásosságának a modernitás hatására történő megváltozása, és az ebből kibontakozó válságérzet hatására fokozottan szükségessé vált a keresztény normák hatékony kommunikálása. Ehhez ekkor már új kommunikációs csatornák is rendelkezésre álltak.

Kettős versenyhelyzet alakult tehát ki. Egyrészt egyes egyháziak és a világi katolikusok versenyzették egymással a kihívások kezelése érdekében felmerült javaslatokat (belső konkurencia). Másrészt ezen a koordináta-rendszeren kívül, azzal párhuzamosan, olyan aktorokkal kellett versenyezni (külső konkurencia), amelyek a korábbi korszakokhoz képest jelentősen megerősödtek (nemzet-állam), vagy újként léptek be a pályára (új és újraértelmezett politikai ideológiák). A verseny ráadásul egy jelentősen megváltozott környezetben, új jelenségek (pl. polgári nyilvánosság, tudományos-technikai modernizáció) sorának megjelenése mellett zajlott.

A katolikus nagygyűlések több szempontból is ennek az új viszonyrendszernek a termékei. Ezért vizsgálatuk túlmutat tényleges korabeli jelentőségükön is. Mintegy mikroszkópon keresztül, segítségükkel betekintés nyerhető a katolikus eszmetörténet, társadalompolitika, művelődéstörténet, és természetesen a politikatörténet területére is. Céлом, hogy ebben a dolgozatban a társadalomszervezés és a művelődéstörténet szempontjából fontos területeket tegyem alaposabb vizsgálat tárgyává, nem tévesztve szem elől, hogy ezeknek a területeknek szoros kapcsolódási pontjai vannak az említett többi szférával.

A katolikus társadalomszervezésnek a 19–20. század fordulóján új korszaka kezdődik, mely új célokat tűz maga elé, illetve új eszközök igénybevételéhez folyamodik (sajtószervezés, egyesületi hálózat kiépítése). E mellett pedig törekszik a korábban kialakított rendszerek megőrzésére (pl. iskolarendszer) is. Mindkét

esetben egyre fontosabbá válik a hatékony kommunikációs stratégiák és csatornák megtalálása és kihasználása. Ezek működtetése és kiépítése jelentős részben a közművelődési szerep megőrzésével és az ezt garantáló hálózat kontrollálásával függ össze. Az ismeretközlés és értékközvetítés különböző csatornái alapvető fontosságúakká váltak a katolikus szellemiség kialakítása, illetve megőrzése szempontjából. A célok eléréséhez tehát komoly erőfeszítéseket kellett tenni, és nagy rendszereket befolyásolni. Mindezt a fent említett konkurenciákkal szemben.

A katolikus egyháznak (és a katolikus világiak csoportjának, értelmiségieknek) mindezek mellett meg kellett újítania saját magát is. Új identitást kellett találnia, és a katolikus közösségek felé ezt közvetítenie is kellett. Ennek eszközei ugyanazok voltak, mint a fenti esetben. A szilárd csoporttudat kialakítása, az erődemonstráció, a szekularizált, illetve más felekezetekhez kötődő rendszerekkel párhuzamos, saját „szubkultúra” kialakítása létkérdésként merült fel. A jövő katolikus társadalmának kinevelése alapvető feltételnek tűnt a vallásosság fellendítéséhez és a társadalmi problémák kezeléséhez. Ezért a közművelődés terén végzett tevékenységek célcsoportja elsősorban az ifjúság és az értelmiség volt. Másrészt az egyház nyitni próbált a munkásság és a vidék társadalma felé is, mintegy „beelőzve” (vagy inkább „utána futva”) a liberális és szociáldemokrata mozgalmaknak (tömeghatás, népfelvilágosítás, mozgósítás).

A két világháború közötti időszak katolikus fellendülésének magvai már az 1890-es évek és az első világháború közötti időszakban elvetésre kerültek, de szárbai szökkenésükhöz az első világháború mellett a tanácsköztársaság és a trianoni döntés traumájára is szükség volt.

A dolgozatban az 1890-es évek szórványos és regionális gyűléseinek rövid áttekintése mellett elsősorban az 1900-tól évente, rendszeresen megrendezett országos katolikus nagygyűlések azon felszólalásait mutatom be, melyek társadalomszervezési és közművelődési kérdésekkel foglalkoztak. A nagygyűléseknek már korán kialakult a rendszeres struktúrája, melyben minden esetben külön szakosztály foglalkozott a közművelődési témákkal. Ebbe több résztéma is belefért, de elsősorban az oktatás és nevelés kérdése, a katolikus sajtó ügye és az egyesületi élet fejlesztése jelentették az állandóan visszatérő területeket. Ezért a dolgozatban én is ezekre, illetve ezek részproblémáira fókuszálok. E három főcsoport mellett érintőlegesen szóba kerülnek a katolikus irodalom és tudomány, illetve a könyvtár- és múzeumügy témáit érintő hozzászólások is, de ezeket csak a szükséges mértékben fogom tárgyalni. A szakosztályi beszédek és hozzászólások mellett a nagygyűlések nyilvános ülésein is hangzottak el témánkat érintő beszédek. Ezek szerepe más volt, mint a szakosztályi beszédeké, de tartalmukat tekintve mindenképpen említésre érdemesek. Így ezeket is bevonom a vizsgálatba, bár esetükben legtöbbször általános érvényű megállapítások és igények fogalmazódtak meg. Harmadikként pedig a katolikus nagygyűlések idejére időzített társulati és egye-

sületi éves közgyűlések kiadott anyagai alapján – ahol volt ilyen – igyekeztem a tematikailag ide kapcsolódókra is figyelemmel lenni.

Közművelődési kérdések kapcsán tehát a dolgozat keretei között azt a tevékenységet illetve törekvést vizsgálom, melynek célja a társadalom minél szélesebb köreinek minél alaposabb kiművelése, információkhoz juttatása. A téma sajátoságaiból következően ez a beszédek jelentős részénél a katolikus szellemiségű műveltetés szándékát jelenti, melynek legfontosabb eszközei, illetve csatornáai az iskolarendszer (óvodától az egyetemig), a sajtó és az önszerveződő (vagy „önszervezett”) civil társadalom, azaz az egyesületi hálózat.

Az elhangzott beszédek és a felvetett témák esetében nincs lehetőségem minden részlet alapos körbejárására, mivel ezek a területek önmagukban is külön-külön dolgozatok tárgyai lehetnek, és már a korszakban széleskörű diskurzus alakult ki velük kapcsolatban, nem csak a felekezeti társadalomban, hanem a társadalom egészében is. Ezért elsősorban a nagygyűlések során haladok végig és azt vizsgálom, hogy az egyes témák miként változnak vagy rögzülnek, milyen új megoldási javaslatok merülnek fel a még megoldatlan problémákra. Ahol ez szükséges, természetesen kitérek a felvetett kérdések gyökereire és bemutatom az idő előrehaladtával született fejleményeket, eredményeket is.

A hazai katolikus nagygyűlések természetesen nem légüres térben alakultak ki, nem motivációk nélkül lettek olyanok amilyenek, és ez igaz az ott felvetett kérdések jó részére is. Ezért fontosnak tartom, hogy dolgozatomat hármasságban építsem fel, három egymásba illeszkedő körben vázoljam a problémát. Elsőként a katolikus világegyház (XIII. Leo és X. Piusz pápák időszaka) és a 19. század politikai ideológiáinak találkozása, illetve a kihívásokra adott egyházi válaszok lesznek a vizsgálat tárgyai. Ez alapján lesz érthető, hogy mely impulzusok forrása volt Róma, és melyek azok, amelyek helyi kezdeményezések. A második körben röviden áttekintem azokat az európai országokat, ahol volt hasonló nagygyűlési mozgalom, megteremtve ezzel a párhuzamok és eltérések felismerésének lehetőségét. Mivel célom elsősorban nem egy nemzetközi összehasonlító munka készítése, hanem a hazai viszonyok bemutatása, így ez inkább háttérként szolgál az összkép kialakításához. A harmadik körben kerül bemutatásra a hazai nagygyűlési mozgalom. Ezen a ponton bevonom a vizsgálatba a magyar püspöki kar megnyilatkozásait is, ezáltal kijelölve annak a térnek a határait, melyen belül a felmerült elképzelések megvalósulhattak vagy „elkallódhattak”.

Reményeim szerint a nagygyűlések vizsgálatán keresztül össze lehet fogni egy művelődéstörténeti folyamatnak a szálait. A katolikus művelődés meghatározó szereplői és témái ugyanis rendszeresen szerepeltek az országos nagygyűlések alkalmával. Ha csak villanásszerűen is, évente egyszer együtt láthatjuk őket egy csoportképen. Egy olyan tablón, mely felmutatja az elért eredményeket, de jelzi a hiányjeleket is. Ezen a képzeletbeli fotón sokan mosolyognak, de sokan bosszús

arckifejezésükkel jelzik, hogy sok még a teendő. De ami mindenképpen fontos, hogy együtt vannak, és egy közös cél érdekében igyekeznek tenni valamit – vagy legalább beszélni a problémákról. Ennek fontos szerepe van a csoportidentitás kialakításában és erősítésében, és a mozgósításban is.

De fontosak a nagygyűlések abból a szempontból is, hogy az egyre gyorsuló információáramlás és a hírek dömpingjének korában ezek is segítettek abban, hogy a törekvéseket és véleményeket mediatizálni lehessen. Ahhoz, hogy tematizálni tudják – legalább a katolikus – közvéleményt, kiváló alkalmat jelentettek ezek a találkozók.

Míndezek a megfontolások indokolják, hogy a nagygyűlések történetének vizsgálata több szempontból is érdekes és fontos. A közművelődési tematika kiemelésével ehhez szeretne hozzájárulni ez a dolgozat is.

A TÉMA KIDOLGOZÁSÁNAK FORRÁSBÁZISA ÉS MÓDSZERE

A katolikus nagygyűlések hazai történetének bemutatása előtt szükséges annak a világegyház történetébe való integrálása, illetve a külföldi párhuzamok rövid felvázolása. Ezek kapcsán is elsősorban a művelődéstörténeti vonatkozások képezik érdeklődésem tárgyát. A feldolgozáshoz elsősorban a világegyház történetét bemutató nagy összefoglaló munkák, illetve a pápai iránymutatások (enciklikák, motu proprio-k, levelek) lesznek segítségemre. A nemzetközi példák vizsgálata kapcsán pedig a már elkészült feldolgozások mellett a nagygyűlések kiadott anyagai, évkönyvei használhatók.

A témaválasztás indoklása kapcsán kifejtettek alapján a nagygyűlések művelődéstörténeti szempontú feldolgozásakor elsősorban a következő területek vizsgálata szükséges: katolikus oktatás és nevelés, katolikus sajtó, katolikus egyesületek. E területek kutatása nagyon szerteágazó forrásbázis alapján történhet, azonban alaposabb vizsgálat alkalmával kiderülnek ennek korlátai is.

E vonatkozásban a hazai kutatásnak kettős kihívással kell szembenézni: egyrészt a primer levéltári források ezekre a területekre vonatkozóan jelentős részben nem állnak rendelkezésre. Ennek okai a 20. század politikai viharaihoz köthetők, melyek nem kímélték a nagy közgyűjteményeket sem. Ezek során megsemmisült a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) iratanyagainak nagy része, a katolikus sajtómozgalom főbb tényezőinek (Országos Pázmány Egyesület – OPE, Katolikus Sajtóegyesület – KSE, Központi Sajtóvállalat – KSV) iratanyaga és a katolikus társadalomszervezés ernyőszervezeteinek irattermése is (Országos Katolikus Szövetség – OKSZ, Katolikus Népszövetség).

Mindezek ellenére a fennmaradó egyéb – a kérdésben érintett szervek által termelt – iratanyagok fontos segítséget nyújthatnak egyes részkérdések megválaszolásában. Így az Esztergomi Prímási Levéltár anyagai, mint a hierarchia csúcsán keletkező iratok gyűjtőhelye, fontos lecsapódási pont, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a nagygyűlési mozgalom a korszakban mindvégig az egyházi hierarchia, a püspökök irányítása alatt állt. Ezért fontosak lehetnek a püspöki karnak a felmerülő kérdésekben hozott döntései. Ezek vizsgálatához a püspökkari konferenciák jegyzőkönyveit használom fel. Munkám során, mivel országos összefoglalások, egységes szempontok szerinti kutatások nem állnak rendelkezésre, a kiterjedtebb vizsgálat pedig szétfeszítené a dolgozat kereteit, több esetben a Pécsi Egyházmegye példáján próbálom bemutatni a felmerülő kérdéseket. E módszer

segítségével látható lesz az országos eredmények lokális lecsapódása is. Ehhez a Pécsi Püspöki Levéltár anyagait és a pécsi püspök körleveleit használom fel.

Fontos, hogy a vizsgált témák kapcsán elhangzó nagygyűlési beszédeket összevessük a realitásokkal, illetve figyelemmel kísérjük, hogy mi az, ami az elképzelésekből megvalósult. Ehhez fontos a korabeli jogalkotás eredményeinek (törvények, rendeletek), illetve az érintett szervezetek kiadott közgyűlési anyagainak felhasználása is.

Másrészt a nyomtatásban megjelent korabeli (sajtó) anyagok mennyisége nagy terjedelmű, szinte áttekinthetetlen. A nagygyűlések alkalmával elhangzott beszédek rekonstruálásában az Országos Katolikus Szövetség 1907-től megjelenő kiadványa a Szövetségi Értesítő a legnagyobb segítség. Az ezt megelőző időszakra vonatkozóan az egyházi sajtó, elsősorban a napilapok közöltek több beszédet, melyek összegyűjtése elsősorban a Magyar Állam, az Alkotmány, az Új Lap és az Egyházi Közlöny segítségével lehetséges. Fontosak továbbá a téma szempontjából azok a katolikus időszaki lapok is, melyek a vizsgált művelődési kérdésekkel foglalkoztak, így többek között a Religio, a Katolikus Szemle, a Magyar Szemle, a Magyar Kultúra. Az egyes részterületek kapcsán szakközlönyök áttekintése egészítheti ki az ismereteket (pl. Magyar Középkola).

A feldolgozás során – részben kitekintésképpen, de a témához kapcsolódva – kitérek a nagygyűlési események és az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszus kapcsolatára is. Ehhez a kongresszus kiadott jegyzőkönyve szolgáltatja az alapidokumentumot. Ezt azért is célszerűnek látom, mert a résztvevők és a tárgyalt témák jelentős átfedést mutatnak a katolikus nagygyűlésekével. Nem melleleg az 1907. évi országos katolikus nagygyűlés szintén Pécsen került megrendezésre, alig néhány hónappal korábban.

A sajtó mellett az egyes nagygyűlési szervezőkről és fontosabb szereplőkről készült életrajzok is a segítségemre voltak a feldolgozásnál. Ezek elsősorban a két világháború között különösen aktív személyekről állnak rendelkezésre, de több esetben igaz ez a vizsgált korszakra is (Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor, Bangha Béla, Zichy Nándor, Glattfelder Gyula stb). Mindezek mellett több fontos szereplő munkásságának feldolgozása a mai napig nem történt meg.

A vizsgált három részterület közül a leginkább feldolgozott a katolikus oktatás és nevelés története, itt rendelkezésre állnak összefoglaló munkák és rész tanulmányok egyaránt. A századforduló katolikus sajtómozgalmának történetét az utóbbi években Klestenitz Tibor kutatta alaposabban. Munkájában épített a csekély számú előzményre is (pl. Dezsényi Béla, Dersi Tamás), jórészt viszont saját kutatásainak köszönhető, hogy ma már részletes ismeretekkel rendelkezünk az 1896 és 1932 közötti folyamatokról. A katolikus egyesületszervezés, illetve egyesülettörténet nagy adóssága a kutatásnak. Ennek kapcsán a nagygyűlési anyagok elsősorban a sajtóban megjelenő diskurzus elemeivel egészíthetők ki. Az egyes

katolikus egyesületek feldolgozása nem lehet a dolgozat tárgya, de a katolikus egyesületi hálózat kiépítésének történetéhez talán hozzá tud járulni a nagygyűlési beszédek vizsgálatán keresztül.

A források sokfélesége, illetve részben parttalan jellege szükségessé teszi, hogy a téma kifejtése kapcsán önmérsékletet tanúsítsak, illetve, hogy a kifejtés terjedelmét behatároljam. Ehhez a következő módszert választottam. Az első lépés minden esetben az, hogy a nagygyűlések alkalmával elhangzó beszédek alapján felvázolom a fontosabb témaköröket és az ezekkel kapcsolatban felmerülő javaslatokat. Ehhez illeszttem a megvalósulás bemutatását (amennyiben volt ilyen), illetve a katolikus sajtóban zajló diskurzus néhány további elemét. A nem katolikus sajtó feldolgozása szétfeszítené a dolgozat kereteit, így azok véleményének ismertetése semmiképpen nem lehet teljes körű, mindössze ott kerül rá sor, ahol ez elkerülhetetlen a katolikus álláspont értelmezéséhez. A három fő témának tehát elsősorban a katolikus körökön belüli diskurzusa a dolgozat tárgya, ezért a feldolgozás vezérfonalát a nagygyűlések szónokainak beszédei adják.

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS FŐBB EREDMÉNYEI

Dolgozatomban az első világháború előtti magyar katolikus nagygyűlések vizsgálata kapcsán a figyelmet nem a politikatörténeti események és folyamatok, hanem a társadalomszervezés és a közművelődés kérdései kapták. A cél az volt, hogy képet alkothassak a századforduló katolikus közéletének belső diskurzusról. A nagygyűlési beszédek áttekintése alapján kialakítható egy összkép a katolikus önértelmezés, az ellenségkép(ek), a megoldandó problémák és a lehetséges fejlődési utak, kitörési pontok, illetve az ezekről való gondolkodásmód tekintetében. Az, hogy ez a kép mennyire volt reális, mennyire felelt meg a társadalmi valóságnak, szintén sokat elmond a katolikus társadalom korabeli helyzetéről. A szövegbe illesztett idézetek is azt a célt szolgálják, hogy ezekből visszatükröződjenek a gondolatmenetek, fogalomhasználatok és a gyakran nagyon képszerűen megfogalmazott helyzetértékelések.

A következőkben a doktori értekezés főbb eredményeit foglalom össze, részben követve a dolgozat szerkezeti felépítését, részben néhány fontosabb, tematikus kérdés köré rendezve azokat.

A szentszéki hatás

Elsőként a szentszéki iránymutatásokat vizsgáltam, kiemelve a pápáknak a katolikusok társadalmi aktivitására és a közművelődés kérdéseire vonatkozó megnyilatkozásait. Az egyházat a 19. század második felében ért politikai és ideológiai kihívásokra adott válaszok, megfogalmazott „ellenségképek” és a legfontosabb teendők sora vált így láthatóvá. Ennek megismerése alapvető jelentőségű a magyar viszonyok értelmezése szempontjából is.

A nagygyűlések intézményesítését XIII. Leó és X. Pius pápa is támogatta. Általában igaz volt, hogy a Vatikán ekkor zajló adminisztrációs és ideológiai centralizációja nem törekedett a helyi kezdeményezések felszámolására, meghagyta a részegyházak mozgásterét. Ennek ellenére a pápai iránymutatások fontos orientáló szerepet játszottak az egyes országok egyházi vezetőinek és világi katolikusainak vonatkozásában. A magyar egyház problémái nem voltak egyediek, és nem légueres térben lebegtek. Ezért volt fontos ezeknek az iránymutatásoknak – a választott tematikára koncentráló – áttekintése. Az egyes részkérdések (egyesüle-

tek, iskolaügy, sajtó) bemutatása után látható, hogy a nagygyűlési szónokok sok esetben szó szerint hivatkoztak a vatikáni iránymutatásokra, elsősorban XIII. Leó megnyilatkozásaira. A magyarországi katolikusok fontos zsinórmértéknek tekintették a Szentszék álláspontját. A pápák több esetben közvetlenül is fordultak a magyar katolikusokhoz. A nagygyűlések alkalmával a szervezőbizottság mindig táviratban üdvözölte a Szentatyát és áldását kérte a nagygyűlési munkára, melyre a pápai válaszok minden esetben támogatóak voltak.

A szentszéki iránymutatások elsősorban arra irányultak, hogy a jövő katolikus ifjúsága szempontjából fontos társadalmi pozíciókat őrizték meg. Ehhez XIII. Leó és X. Pius pápa egyaránt a „társadalmi akció” szorgalmazásával igyekezett hozzájárulni. Elmondható, hogy a Szentszék folyamatosan vészjelzéseket adott a katolikusok számára, és az egyház jogainak védelme, a társadalmi problémák kezelése érdekében igyekezett őket aktívabb cselekvésre buzdítani. Ez egyrészt az egyházi hierarchia és intézményrendszer hatékonyabb működtetését jelentette. Másrészt vonatkozott a katolikus világiak közéleti szerepvállalására. Ez a törekvés egyaránt vonatkozott a vertikális (a hitélet elmélyítése) és a horizontális (pl. egyesületi szervezkedés) dimenziók esetében. A vatikáni iránymutatások az 1890-es évektől határozottan az aktív politikai és társadalmi működést javasolták, és ösztönöztek a modern kommunikációs- és művelődési csatornák hatékonyabb kiaknázására. Elsősorban a polgári (társadalmi) nyilvánosság előnyeinek felhasználására és károsnak ítélt mellékhatásainak csökkentésére gondoltak. A nagygyűléseket is ebben a szellemben támogatták.

Számomra az volt érdekes kérdés, hogy ezekből az iránymutatásokból mi szivárgott le a nagygyűlések szintjére? Megállapítható, hogy a fontosabb elvi megállapítások mellett egy-egy rövid jelszó, jelmondat rendszeresen visszaköszönt az előadók beszédeiben. Utóbbiak liberalizmusról alkotott, alapvetően struktúrálatlan ellenségképe is a pápai dokumentumok leegyszerűsített szemléletét tükrözi vissza.

XIII. Leó pápától hallhatták, hogy az iskola olyan „harctér”, melyen filozófiai nézetek csatája zajlik, és a katolikusoknak kötelességük ebben a harcban mindent elkövetniük az egyház pozícióinak megőrzéséért. Az egyház tanítási- és nevelési joga, a „közös iskolák” bojkottálása, a megfelelő tudományos-, ismeretterjesztő- és tankönyvek írása, a valós történeti egyházkép kialakítása, mind olyan teendő volt, melyekre a Szentszék folyamatosan figyelmeztetett. A pápa által megfogalmazott, „ész ellen ész”, és „filozófiával szemben filozófia” jelmondatok sokszor hangzottak el a nagygyűléseken, de a neotomista utalások ugyanígy gyakoriak voltak. A pápának a katolikus sajtó védelme és fejlesztése érdekében tett megnyilatkozásai hasonló logikával (és retorikával) járultak hozzá a nagygyűlési szónokok érvkészletéhez. Ezek szerint az újságíró „katona”, aki a tollával küzd az egyházat ért támadások ellen („toll ellen toll”, „betű ellen betű”). A pápák szeme előtt mindvégig a kato-

likus megújulás reménye, és az egyház pozícióinak visszaszerezhetőségébe vetett hit lebegett. Ezért a jelen problémáinak kezelése mellett figyelmeztettek a következő, „helyes szellemiségű” generációk kinevelésére is. A társadalom megszervezését, a közművelődési fórumok uralását a világi katolikusok bevonásával javasolták megoldani. A versenyképesség elérése érdekében ezeken a területeken fokozott aktivitást, összezárást és tömörülést szorgalmaztak. Ez a beszédmód szintén lezivárgott a nagygyűlési szintre. A Szentatyák mindenféle világi aktivitást csak az egyházi tekintély és a hierarchia ellenőrzése alatt láttak megoldhatónak. Ez pedig alapvetően megszabta a helyi egyházi- és világi kezdeményezések mozgásterét.

XIII. Leó pápa hozzászólt az egyház- és hazaszeretet (lojalitás) közti választás kérdéshez is. Úgy nyilatkozott, hogy mindkettő ápolása, megőrzése fontos a társadalmi rend és béke érdekében (de ha választani kell, akkor a jó katolikus tudja, hogy melyiket válassza). Ez a dilemma a nemzeti egyházakban (így a magyarban) is felmerült, és hasonló válaszokat eredményezett. Az egyház és az állam érdekeinek egybeeséséből vezették le, hogy miért kell az utóbbi nagyobb mozgásteret biztosítson az előbbi számára.

XIII. Leó a diplomácia terén a párbeszéd, az egyház és a modern világ viszonyában a „beillesztés” stratégiájának híve volt. Ezzel egyidejűleg javaslatai alapján az egyes országokban elkezdett kialakulni egy alternatív, párhuzamos katolikus „világ”. Az, hogy ez milyen mélységig jutott, már a helyi viszonyok függvénye volt.

X. Pius pápa idején a célok nem, csak a módszer változott meg. A prioritás a hitélet mélyítése lett. Minden fórumon ez vált elsődleges szemponttá (papképzés, hitvallásos iskola, katekizmus reform, stb.). A szigorúbb, bírálatokat megfogalmazó pápa jelmondata szintén a nagygyűlési szónokok hivatkozási alapja lett („Mindent megújítani Krisztusban”). Az első helyre tehát a „vallási akció” került, melynek sikerétől függött a „társadalmi akció” sikere. Ez a gondolat hatással volt az egyháziak és a világiak szerepfelfogására, és a teendők fontossági sorrendjének megállapítására. A vezetés az előbbieket kezében volt („a klérus akciója”), az utóbbiak pedig ehhez asszisztáltak, végrehajtottak („a világiak akciója”). A magyar nagygyűlések szempontjából az 1903-as pápaváltás, és az irányvonal itt leírt korrekciója nem jelentett lényegi változást. A pápa továbbra is buzdított a modern kommunikációs eszközök felhasználására, illetve hangsúlyozta a plébániák és iskolák jelentőségét a társadalom mozgósítása, megszervezése szempontjából.

Fontos, hogy a szentszéki iránymutatások a nagygyűlési, és általában a társadalomszervezési kérdésekre direkt és indirekt formában is hatással lehettek. Ennek garanciája klérus deklarált kontrollszerepe volt. A nagygyűlési mozgalmak esetében országonként eltérő volt a püspöki (egyházi) felügyelet mértéke, illetve eltérő mértékben jutott szerephez egy-egy katolikus politikai párt. Mozgástér azonban mindig maradt, mert a Szentszék csak az irányelveket jelölte ki (melyek a kortűnetek, és melyek az elérendő célok). A pápai megállapítások viszont nem

csak elméletiek voltak, hanem az egyes országok tapasztalataiból származtak, és igyekeztek az egyház küldetéséhez igazított válaszokat adni.

Külföldi minták

Az egyes országok katolikus mozgalmi (nagygyűlései) nem csak általában sikereikkel, hanem konkrét megoldásaikkal is hatottak a magyar nagygyűlések működésére. Ezért volt fontos a külföldi párhuzamok áttekintése. Mivel a témára vonatkozó, nemzetközi összehasonlító munka nem állt rendelkezésre, az egyes országokat külön-külön vizsgáltam meg. Az így szerzett tapasztalatokat tematikusan vettem össze egymással, hogy általános érvényű megállapításokat tehessek, hasonlóságokat és eltéréseket fedezzek fel, illetve ezekre magyarázatot adjak. Itt csak a fontosabb momentumokat emelem ki az eredmények közül. Az olaszországi nagygyűlések jelentőségét az adja, hogy azok voltak a pápák tapasztalatszerzésének közvetlen színterei. Elsősorban X. Pius pápa „egyházi szocializációját” kísérték a Lombardiára és Venetora támaszkodó olasz katolikus mozgalom eseményei. A nagygyűlések szerepével és a világi katolikusok társadalmi-politikai szerepvállalásának fontosságával kapcsolatos nézetei ezek hatására is formálódtak. A katolikusok belső politikai egységének jelentősége kifejezetten olasz tapasztalat lehetett. A német nagygyűlések hatása ennél kézzelfoghatóbb. Az elsőség és a sikeresség mindenképpen vonzó lehetett, és talán ennek is köszönhető, hogy a magyar katolikus sajtóban ezek keltették a legnagyobb visszhangot, illetve a nagygyűlési előadók pozitív példaként is ezekre hivatkoztak legtöbbször.

A szervezést szinte mindenütt alulról kezdeményezték, de egyúttal igényt tartottak az egyházi tekintély legitimáló erejére és a hierarchia kontrolljára is. Ez alól talán a spanyol és az amerikai eset volt a kivétel, melyeket püspökök kezdeményeztek. A szervezőmunkát általában egy nagy, országos „ernyőszervezet” végezte, amely a katolikus „társadalmi akciót”, a nagygyűlések lebonyolítását is koordinálta és kommunikálta. A nagygyűlések megszervezésére ebből váltak ki állandó-központi és ideiglenes-helyi bizottságok. A katolikus társadalmi-politikai szerepvállalás növekedésével és a (keresztényszocialista) politikai pártok megszerveződésével függött össze, hogy egy ponton túl ezek a szervezetek megújultak, igyekeztek tevékenységüket még jobban kiterjeszteni (Volksverein, Népszövetség, AC). Ennek célja a hatékonyabb társadalomszervezés és a politikai tömegbázis kiépítése volt.

A nagygyűlések Európa-szerte hasonló tematikával és nagyjából egyező szakosztályi beosztással működtek. Ez annak volt köszönhető, hogy a „társadalmi akció” célterületei adottak voltak, és ezekre a pápai iránymutatások is igyekeztek ráirányítani a figyelmet (iskola, sajtó, egyesületek, szociális kérdések, hitbuzgalmi kérdések, művészetek, stb.). Mindenütt megfigyelhető a központi rendezvények-

hez (liturgiák, nyilvános- és zárt ülések, szakosztályok) kapcsolódó „szatellit-rendezvények” sora is, mely a társadalomszervező munka eredményességének köszönhetően egyre jobban bővült. Több szervezet alakítását is a nagygyűléseken kezdeményezték, melyek ezt követően kötődtek is azokhoz.

Az általános nemzetközi katolikus nagygyűlés megteremtésének terve nem volt sikeres, de a nemzetközi eucharisztikus és tudományos kongresszusok igyekeztek ezt a hiányt pótolni. A katolikus nagygyűlési mozgalom olyan szempontból országokon, nemzeteken átívelő volt, hogy az egyes országok rendezvényein gyakran szerepeltek külföldi előadók és vendégek. A németországi alkalmakon (de Ausztriában is) szinte mindig volt magyar résztvevő. A magyarok így első kézből értesülhettek a külföldi eredményekről. A magyar nagygyűlések programjában ezzel szemben csak kevés külföldi fordult elő. A konkrét külföldi mintákra történő hivatkozásokat a résztémák tárgyalásakor igyekeztem feltűntetni.

A nagygyűlések funkciói

De melyek is voltak a katolikus nagygyűlések funkciói? Miért tartotta fontosnak a hazai katolikus elit ezek megrendezését, és mire voltak jók egyáltalán? Láttuk, a nagygyűlések nem a magyar katolikusok „találmányai” voltak, a tervezéskor a többi európai ország tapasztalataira támaszkodhattak. A katolikus világiaknak a modern tömegtársadalom keretei között való megszervezése világ tendencia volt, legfeljebb a megvalósításban tartottak máshol az egyes országok. A folyamat ösztönzéséhez, egyúttal kereteinek kijelöléséhez a Vatikán is igyekezett hozzájárulni. A nagygyűlések funkcióit a nemzetközi és a magyar esetek vizsgálata után – figyelve a hazai specialításokra – határoztam meg.

A korai nagygyűlésekről megállapítható, hogy védekező, demonstrációs funkcióval jöttek létre. Ez elsősorban az 1848 után megalakult liberális kormányok egyházpolitikájával szembeni tiltakozás volt. Az állam és az egyház szeparációjára, az egyháznak a közéletből való kiszorítására tett kísérletek váltották ki az első ilyen reakciókat. Az 1848-as német nagygyűlést sokféle modellértékűnek tekintették. A következő években pedig bebizonyosodott, hogy tartósan és sikeresen lehet működtetni a nagygyűlési mozgalmat, így máshol is követni kezdték a példát. Ezeken az alkalmakon az adott ország katolikusága elsősorban sérelmeit, a helyi egyház helyzetét próbálta megjeleníteni, egyfajta panaszfórumként is használva azokat.

A magyar eset is hasonlóan indult. 1869-ben, miután az Andrássy-kormány több olyan törvényt készített elő, melyek érintették a felekezetek iskola-fenntartási jogait, a vallásszabadság és a házassági jog kérdését, a magyar katolikusok is nagygyűlés szervezésébe kezdtek. A tiltakozásnak ez a formája végül nem valósult meg, melynek okai között lehetett, hogy az elfogadott törvények még nem

voltak annyira negatív hatással a katolikus egyház érdekeire, hogy a monarchiához és a politikai kurzushoz alapvetően lojális püspökök támogatását meg tudták volna szerezni. Ehhez pedig – a tervezet kidolgozói is – ragaszkodtak. A magyar egyházpolitikai helyzet az 1890-es évek elején kezdte feszegetni az ingerküszöböt, ekkor az addig lanya próbálkozások felerősödtek. Az 1893–1895-ös évek vitáinak háttérében már megszerveződtek az első hazai – tiltakozó – népgyűlések, melyek közül a legsikeresebb az 1894-es budapesti volt. Ezeken az egyházpolitikai törvények (állami anyakönyvezés, kötelező polgári házasság, vallásszabadság, stb.) elhárítására, illetve revíziójára törekedtek. Az ekkor szervezett gyűlésekhez szorosan kötődött a magyar Katolikus Néppárt megszervezése is, mely ezt követően is szoros kapcsolatban maradt a nagygyűlési mozgalommal.

A nagygyűléseket mindenütt látványos liturgikus cselekmények, körmenetek kísérték, és a szónokok gyakran szólították fel az egybegyűlteket hitük nyílt megvallására. A katolikus identitásnak a közéletben történő felvállalására is igyekeztek ösztönözni a közönséget, így a gyűlések egyfajta lelkesítő-funkciójával is számolhatunk. A személyes hit megvallása a magyar nagygyűléseken is rendszeresen elhangzó igény volt, akár általánosságban beszéltek róla, akár egy-egy konkrét ügy kapcsán. A modernitás viszonyai között tapasztalt „elvallástalanodás” miatt a hitnek ilyen keretek között történő nyílt kifejezése erősíthette a résztvevők összetartozás-érzését is.

A nagygyűléseknek volt csoportkohéziót erősítő, csoportképző funkciója is. Az itt elhangzó beszédek nem csak a saját tábor teendőit vették számba, illetve bíztattak ezek meglépésére, hanem a problémákat okozó ellenség(ek) meghatározása is megtörtént. Az ellenségkép közvetítése fontos eleme volt a nyilvános népgyűlési szónoklatoknak, de a szakosztályi beszédekben is megtalálhatók. Itt elsősorban a liberális és a szocialista eszmék kártékony hatása, a modernitás okozta társadalmi devianciák, illetve azok gerjesztői kerültek a középpontba. A beszédekben nem találunk utalást konkrét személyekre (legfeljebb áttételesen ismerhetők fel ilyenek), e helyett nagyobb folyamatok és jelenségek baljós eredményeire figyelmeztettek (pl. felekezetenlküli iskolák terjedése, a „rossz sajtó” hatásai, ellenséges szervezetek szaporodása, stb.). A negatív pólusokkal szemben történt a saját tábor meghatározása.

Az ellenség meghatározása mellett a nagygyűlések szerepe a mozgósítás-funkcióban érhető tetten. A felismert(etett) problémákkal kapcsolatban ugyanis a beszédek igyekeztek megoldási javaslatokat tenni. Minden cselekvés előfeltételeként jelent meg azonban a katolikus tábor összezárásának, a védekező állás felvételének igénye. Egy ilyen zárt táborban látták ugyanis a hatékony, együttes cselekvés lehetőségét. A mozgósítás elsősorban a világi katolikusokat célozta meg, az ő figyelmüket igyekezett felhívni a legégetőbb problémákra és teendőkre. A világiak aktivizálása ugyanis – az államnak az egyház mögül való kihátrálása

miatt – az egyház önvédelmi mechanizmusának egyik kulcskérdése lett. Ennek az aktivizálásnak a sikerén állt vagy bukott a katolikus megújulás kibontakozása. El kellett mozdulni arról az állásponttól, hogy az egyházzal kapcsolatos kérdések elsősorban a klerikusokra tartoznak, és be kellett vonni a világiakat is az ügyek intézésébe. Ezt a célt szolgálta volna a katolikus autonómia megvalósítása is, mely azonban többszöri nekifutás után sem járt sikerrel. Ennek elsősorban az lehetett az oka, hogy a magyar katolikus hierarchia felső szintje nem volt érdekelt egy, a világiak által dominált, demokratikusabb és közjogilag jogosított grémium felállításában. A világiak teljes kizárása sem lehetett azonban többé megoldás. Kellott tehát egy olyan fórum, ahol transzparens módon, de kontrollálható keretek között tudták a beemelését megvalósítani. Ebből a helyzetből vezethető le a nagygyűlések autonómia-pótlék funkciója (világiak és egyháziak párbeszéde). Ebben a megoldásban keveredtek egymással a demokratikus (képviselési) és a hierarchikus elven nyugvó elemek. Ez az utóbbi funkció volt talán az, mely a magyar viszonyokból következett, a többi érvényes más országok nagygyűléseire is.

A nagygyűlésekkel kapcsolatban egy további fontos szempont, hogy ezeken történt a szükséges teendők kibeszélése, illetve a konkrét lépések elhatározása. A nagygyűléseknek – és a mögötte álló apparátusnak – tehát volt egyfajta céljelölő és szervező funkciója is. Az összegyűlt egyházi és világi résztvevők („képviselők”) minden különösebb hatáskör nélkül tárgyalták a napirenden szereplő témákat, és hoztak deklaratív érvényű határozatokat. Ez az általunk vizsgált esetben például azt jelentette, hogy célként jelölték meg a felekezeti iskolák megtartását, azt, hogy a liberális sajtóval fel kell venni a versenyt, és ellen kell állni mindenféle külső kritikának, stb. A cél egyes területeken a fejlesztés (katolikus sajtó, egyesületek), másokon a pozíció-megőrzés (iskolaügy) volt. A határozatok megvalósítása érdekében a nagygyűlést szervező országos katolikus szervezet (KEOSZ, OKSZ) igyekezett lépéseket tenni. A nagygyűlések háttérében zajló – katolikusok közötti – politikai és szakmai viták kitárgyalásnak fórumai nem a nagygyűlési alkalmak voltak. Az ilyen nézeteltéréseket lehetett érzékelni a résztvevők magatartásából és kiszólásaiból, de törekedtek a katolikusok egységének látszatát fenntartani. Ezért a nagygyűlések (szűk értelemben) nem váltak vitafórumokká.

Végül, de semmiképpen nem utolsó sorban, a nagygyűléseknek volt kommunikációs funkciója is. Ez többféleképpen értendő. Egyrészt a felszólalók a jelenlévő hallgatóság, illetve az eseményt a sajtó útján követők irányába „értékkommunikációt” végeztek. Ez tágabb értelemben vett (erkölcsi) normakommunikáció volt, és legtöbb esetben nem állt ezek mögött konkrét jogi érvénnyel bíró norma. A fontos kérdésekben elfoglalt egyházi álláspontok ismertetése azonban ebbe a körbe tartozik. A nagygyűlési határozatok sorsa – elfogadásuk után – bizonytalan volt, de a fontosabb kérdések eljutottak a püspöki kar tanácskozásaira is (nem úgy, mint határozati javaslatok, hanem mint témafelvetések). Másrészt a püspöki kar egyes

tagjai szerepeltek felszólalóként az üléseken, vagy vezettek szakosztályokat. Ekkor nekik is módjuk nyílt ezen a fórumon kifejtteni a hivatalos egyházi álláspontot. De ugyanezt megtehették a más (egyházi) tisztséget betöltő előadók is. Ezek a rendezvények komoly sajtóvisszhangot váltottak ki, és nem csak a katolikus lapokban. Erről az országos szövetség rendszeres sajtószemlét vezetett. A nagygyűlések tehát médiaesemények is voltak, melyek láttatni igyekeztek a katolikus tábort és annak véleményét, erejét. A médiába való bekerülés érdekében – általában a záró napon – igyekeztek látványos ünnepségeket rendezni.

A sikeresség kérdése

Az, hogy ezeket a funkciókat mennyire tudta ellátni egy nagygyűlés, országonként különböző volt, és több tényező befolyásolhatta. Érdekes kérdés, hogy mitől függött, hogy egy nagygyűlési mozgalom sikeresnek nevezhető-e, illetve a magyar eset hol helyezkedik el ezen a képzeletbeli skálán?

Az egyes országok nagygyűléseinek elsősorban mozgósító erejük volt különböző. Az európai nagygyűlések történetében való alaposabb elmélyedés nélkül is megállapítható, hogy ez az erő függött az adott ország katolikus társadalmának állapotától is. A katolikusok társadalmon belüli számaránya és helyzete, a rájuk nehezedő politikai (és más felekezetek felől érkező) nyomás erőssége, illetve a katolikus tábor belső megosztottsága vagy éppen egysége, mind befolyásoló tényező lehetett. A német katolikusok – akik az összlakosság nagyjából harmadát alkották – esetében a sikerhez valószínűleg hozzájárult, hogy a bismarcki egyházpolitika és a kultúrharc erős nyomás alatt tartotta őket az 1870-es években. A svájci – szintén kisebbségben lévő – katolikusok esetében pedig a belső politikai megosztottság és a szórt térbeli elhelyezkedés lehetett a késői szerveződés oka. A katolikus többségű Spanyolország esetében szintén a politikai megosztottság okozta azt, hogy nem sikerült hosszabb távon életben tartani a nagygyűléseket, így ezek eredményei is elenyészők voltak. Franciaországban a nagyobb belpolitikai nyomás miatt az országos rendezvények nem terjedtek el, viszont regionális és egyházmegyei szinten sikerült többet is megrendezni. Ez a decentralizált megoldás egyébként Magyarországon is felkeltette az érdeklődést. Az olasz példában az *Opera dei Congressi* politikai megosztottsága jelentett fékező erőt, az mellett, hogy Olaszországot a Szentszék külön kategóriaként kezelte, és a katolikusoknak a politikai közéletben való aktivizálódását csak az 1890-es évektől kezdte lassan engedélyezni. Ausztria katolikusai összbirodalmi keretben gondolkodtak, ami nem nyerte el az itt élő nemzetiségek szimpátiáját, így sok esetben szerveztek saját nagygyűléseket. A magyar példa ebből a szempontból is érdekes, ugyanis 1867 után (amikor az osztrák és a német nagygyűlések elkülönültek) igyekeztek saját

nagygyűlésben gondolkodni. Az 1890-es évek magyar népgyűlései abból a szempontból sikeresnek nevezhetők, hogy elvezettek az önálló katolikus párt megalakításához, és – kisebb szünet után – a rendszeres és országos nagygyűlések megrendezéséhez. Az 1900 utáni rendezvények, a látogatottságot tekintve, szintén sikeresek voltak (különösen 1907-től), viszont az előadók még a vizsgált korszak végén is hangsúlyozták, hogy a katolikusok megmozdulása igazából csak erre a néhány ünnepi napra szólt, az év közbeni munkáról ez már nem volt elmondható. Ez mindenképpen hozzátartozik a mozgósító-erő értékeléséhez. A hazai nagygyűlések – viszonylag késői – elindulása annak köszönhető, hogy a belpolitikai nyomás ekkor érte el azt a szintet, amikor a tömegmozgalmakkal szemben amúgy óvatos magyar püspöki kar engedett korábbi álláspontjából. A siker szempontjából fontos volt, hogy a katolikus tábor egységét sikerüljön fenntartani. Ez több országban nem sikerült, és a magyar katolikusok sem voltak egységesek. A közjogi kérdések mentén kialakult törésvonalat ('67-es, '48-as) még keresztbe metszette a keresztényszocialista elképzelésekkel szembeni konzervatív alapállás is. Kifelé az egység közvetítése volt a szervezők célja, és ezt folyamatosan hangsúlyozták is a beszédek. A nagygyűlések egységteremtő funkciója azonban itt is csak a felszínen tudott érvényesülni. A „sikerességi skálán” a magyar eset valahol a két szélső érték közötti átmenetnek tekinthető.

A magyar nagygyűlések működése

A hazai nagygyűlések tevékenységének részletesebb feldolgozása az utóbbi években kezdődött el. Művelődéstörténeti szempontú vizsgálatukra először ez a dolgozat vállalkozik.

A magyar esetben az 1900 utáni évek rendezvényein a népgyűlési és a szakosztályi jelleg egyaránt megjelent, előbbi pedig a Katolikus Népszövetség 1907-es létrehozása után fel is erősödött. A püspöki kar felügyelete mindvégig megmaradt, a programok és a felszólalók egyeztetésére volt példa, az OKSZ a legtöbb esetben püspökkari jóváhagyást kért a szervezés elkezdésekor, illetve az elfogadott nagygyűlési határozatok végrehajtására sem volt önálló mozgáster. A nagygyűlések alapvetően a Katolikus Néppárt „vállalkozásai” voltak, és bár sokáig a néppárti és a keresztényszocialista vonal igyekezett az egység látszatát fenntartani, végül szakításra került sor. Ennek ellenére a nagygyűlések továbbra is fontos eseményei maradtak a katolikus közéletnek.

Ez azért is így volt, mert a világi katolikus elit a társadalmi szerepvállalást és az egyházi ügyekbe való bekapcsolódást ezeknél fontosabbnak tartotta. Az elsődleges szempont a vallási és társadalmi megújulás levezénylésének tudata volt. A szóonokok jelentős része hivatkozott arra, hogy mindenféle „társadalmi akció” csak az

értelmiség (adott esetben a kinevelt munkásértelmiség) köréből indulhat ki, ezekre támaszkodhat. Ehhez azonban nem látták adotttnak a társadalmi feltételeket. Ennek a problémának a megoldása, a vezető elit kinevelésének az igénye lehetett az oka annak, hogy a közművelődés kérdései a szociális kérdés megoldásánál is hangsúlyosabban jelentek meg a hozzászólásokban. Erre az aránytalanságra 1913-ban Csernoch János érsek fel is hívta a figyelmet. A konzervatívok az elit kinevelésére fókuszáltak inkább, a keresztényszocialisták pedig a szociális kérdés mielőbbi felkarolását sürgették. A társadalomszervezésnek ez a két különböző iránya (ami azért sok ponton összeért) oda vezetett, hogy a munkásság megszólítása is sikertelennek volt nevezhető, a szociáldemokraták ezen a téren jóval előrébb jártak.

A „kinevelés” érdekében minden fórumon igyekeztek megteremteni a katolikus intézményhálózatot, és az ifjúságot megóvni a károsnak ítélt hatásoktól (az óvodától az egyetemig). Ebben a püspökök is partnerek voltak, de tőkehiány miatt az intézmények fenntartása újabb gondokat eredményezett. Az aktívnak nevezhető katolikusok nehezen tudták előteremteni a szükséges forrásokat. Szinte minden cél eléréséhez gyűjtéseket rendeztek és abból próbáltak beindítani egy-egy kezdeményezést (pl. napilapot, internátust, könyvtárat, stb.). Nem csak az „aktivisták”, de a különféle célokra adakozók köre is sok esetben azonos lehetett, így terhelhetőségük véges volt. Rendszeresített források – például a püspöki kar által megszavazott járadék – nem álltak rendelkezésre, minden esetben az egyes püspökök, plébánosok és a világi hívek áldozatvállalására voltak utalva. A beindított „vállalkozások” önfelfinanszírozóvá tétele sem ment könnyen. Például a katolikus lapok előfizetői köre nagyon szűk volt a versenytársakéhoz képest. Az ellenség „termékeire” vonatkozó – pápai és nagygyűlési – „bojkottálási felhívások” nem sok hatással jártak.

A legtöbb eredmény a különféle társadalmi, szakmai és kulturális szervezetek (Katolikus Sajtóegyesület, Katolikus Tanítók Egyesülete, olvasókörök, stb.) alapítása terén volt. Ezek is küzdöttek azonban a személyi feltételek hiányosságaival. A vezető tisztségviselők (de gyakran a tagok is) sok helyen ugyanazok a személyek voltak. Egy vidéki plébános sok esetben egy személyben szervezte a helyi népszövetségi csoportot, a fiók-sajtóegyesületet, vezette az iskolaszéket, és volt elnöke más katolikus egyesületeknek, köröknek, szövetkezeteknek. Mindezt alapvető liturgikus és pasztorációs kötelességeinek teljesítése mellett kellett ellátnia. Alapvető feltételek hiányoztak tehát ahhoz, hogy a társadalomszervezés és a közművelődési fórumok ideális körülmények között fejlődhessenek. Ezeket a hiányosságokat a nagygyűlések előadói felismerték, és önreflektív módon ki is mondták, annak reményében, hogy a helyzet megváltoztatható. Amire viszont építeni tudtak, az elég kevés volt. Ilyen körülmények között a társadalomszervezési célokat akár illúzióknak is lehetne nevezni, azonban a változások magjainak elvetése mindenképpen a vizsgált korszak katolikus elitjének köszönhető.

A problémák kezelésére tett javaslatok sok esetben nem voltak egyedinek, kifejezetten magyarnak mondhatók, hanem már kipróbált módszerekhez igyekeztek nyúlni. Ez különösen így volt a sajtószervezés terén, de elmondható ez a társadalomszervezésről is. Mindkét esetben a németországi módszereket ültették át a hazai viszonyok közé. A talaj azonban, amibe kerültek – egyelőre – kevésbé tudta őket termőre fordítani. Bár a népszövetségi tagok száma – a megszerezhető előnyök miatt – gyorsan növekedett, a kívánt hatás – a teljes megújulás – elérésére, a felszólalók beszámolóí szerint, egyelőre nem voltak alkalmasak.

Az, hogy a hazai realitások között jól működött-e a nagygyűlések társadalomszervező és közművelődési tevékenysége, itt csak részben lehet megválaszolni. Mivel a dolgozat nem az elhangzottak megvalósítását vizsgálta, hanem magukat a beszédeket, így leginkább az az „összkép” állapítható meg, amely a résztvevőkben kialakulhatott, egyfajta szubjektív válság- vagy haladás-érzetet kialakítva. A nagygyűlések alkalmával szinte nem volt olyan eset – leszámítva talán a népszövetségi szervezés indulásának időszakát –, amikor kifejezetten nagy előrelépésekről számoltak volna be az előadók. Ha voltak is eredmények, azok mellé mindig oda kerültek a még szükséges tennivalók, és az, hogy még így is nagy a lemaradás a konkurenciához – és a német mintához – képest.

A társadalomszervezés és a közművelődés kérdései

Elsőként a társadalomszervezés, közelebbről a katolikus egyesületi élet (egyesületi hálózat) felélenkítése, illetve megteremtése érdekében elhangzott javaslatokat vizsgáltam. A korai időszakban még csak a központi „hálózatépítésre” vonatkozó igényeket lehetett hallani, a századfordulót követően viszont már eredményekről is beszámolhattak. Az egyesületi háló kiépítésének végső célja a társadalom hitéleti megújítása volt, mely majd – mint mindenre jó „csodaszer” – segít megoldani a többi szociális problémát is. A beszédek hangsúlyozták, hogy a közös ellenséggel szemben szükséges a versenyképesség megőrzése, mely a katolikus dominanciájú civil szféra erősítése nélkül nem lehetséges. Mindez annak a jelenségnek a tudatosítását jelzi, hogy a modern tömegtársadalomban az egyén önmagában kevés, a fontosabb célok elérése szervezetséget követel. Kezdték létrejönni ennek a hálózatnak a központi intézményei (pl. KEOSZ), a kommunikációs csatornák kihasználása is némileg javult (pl. nagygyűlések állandósulása). A szaporodó katolikus egyesületeket igyekeztek országos keretben összefogni (pl. kongresszus szervezése, egyesületi közlöny, alapszabályminták küldése), melyet azok kezdetben – önállóságukat féltve – némi fenntartással kezeltek. Elindult tehát egy alternatív, a tisztán világgal párhuzamos, katolikus „egyesületi világ” kialakulása. Ezt az egyházi hierarchia igyekezett kontroll alatt tartani, a helyi

szervezetek esetében a védnöki szerepet a püspökök vállalták, és ők engedélyezték az alapszabályokat is.

A szervezéssel kapcsolatos problémák mindvégig nem kerültek le a napirendről, mivel megnyugtató megoldást nem sikerül(het) rájuk találni. A bajok okát a hozzászólók a belső megosztottságban és a külső támadásokban egyszerre keresték. Úgy tartották, hogy az egyesületi élet megfelelő működéséhez elengedhetetlen a tagok közötti bizalom megléte. Ahol ez megvan – mint például a hitbuzgalmi egyesületekben – ott erre lehet építeni a társadalmi-kulturális egyesülés újabb szintjeit, szervezeteit. Az egyesületi életben való aktív részvételt a társadalom (és az egyén) tanulási folyamatának tekintették, melyhez időre van szükség, de a legfontosabb a „rászoktatás” mielőbbi megkezdése. Úgy látták, hogy a legnagyobb probléma a katolikus társadalom elkényelmesedése, mindig másokra váró magatartása. Ennek leküzdése érdekében többször hangzott el kritika magas rangú szónokok szájából, és kérték számon a mozgalom „mártírjait”. A külső feltételek – pénz, egyesületi törvény, információk – hiánya mindvégig nyomasztotta a kérdést felvető előadókat. Rendszeresen visszatérő probléma volt a szervezők, aktivisták személyének kiválasztása is. Volt olyan, aki ezt – a kérdés jelentőségére tekintettel – a püspökökre bízta volna, de legtöbbször a plébánosok és a katolikus tanítók helyi aktivizálásában látták a megoldást.

A Katolikus Népszövetség megszervezésével a társadalomszervezés új dimenziót kapott, ekkor kezdett ténylegesen tömegeket megmozgatni. Ez elsősorban a tagok számára nyújtott előnyöknek volt köszönhető (pl. jogvédelem). Mindezek ellenére még az utolsó vizsgált nagygyűléseken is elhangzottak olyan beszédek, melyek a szervezettség és a katolikus világiak aktivitásának elégtelenségeiről szóltak. Elsősorban azt érzékelték, hogy egy viszonylag szűknek mondható rétegen kívül nem sikerült folyamatosan nagyobb tömegeket mozgósítani. Több egyházmegyében a katolikus szövetség helyi szervezetei is nehezen alakultak meg, vagy nem működtek. Összességében tehát, bár a világháború előtt a szervezeti keretek jórészt kialakultak, de a személyi és anyagi feltételek korlátokat szabtak a kibontakozásnak.

A másodikként vizsgált témakört a közművelődés kérdései alkották. Itt legfőképpen az egyház iskola-fenntartási-, oktatási- és nevelési jogának indoklásával találkozhatunk, de sok esetben kerültek felszínre kifejezetten részletkérdésnek minősíthető témák is (pl. gazdasági szakoktatás). A felekezeti iskolarendszerre, mint a jövő generáció erkölcsének zálogára tekintettek, és igyekeztek az iskolákat minél inkább saját hatáskörben tartani. Ennek volt köszönhető, hogy a nagygyűlések beszédeiben nagyon gyakran érintették az iskola-államosítási törekvéseket és az azokkal szembeni védekezés fontosságát. A katolikus intézmények megőrzése és lehetőség szerinti gyarapítása visszatérő igények voltak. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozták, hogy minden katolikusnak (a szülőknek) személyes felelőssége

van, ugyanis, amikor választani kellett, sokan nem felekezeti iskolába küldték gyermekeiket. Ennek okát a felszólalók abban látták, hogy a katolikus iskolák rossz színvonalának hangsúlyozása a támadó kritikák egyik fő fegyvere. Ezek elhárítása érdekében kérték a potens tényezőket, illetve a híveket (anyagi) támogatását. Ezzel párhuzamosan azt is kiemelték, hogy a katolikus iskolakérdés (mivel az állami expanzió ezen a téren enyhébb a nyugat-európaiaknál) kevesek érdeklődését tudta felkelteni. A problémákkal szemben a többség közömbös, mindössze „egy maroknyi sereg” az, aki tényleg tesz is valamit. Ebben azt a rizikót látták, hogy a veszélyérzetnek ez a hiánya azt eredményezheti, hogy nem tudnak eléggé felkészülni a bekövetkező változásokra.

A felszólalók élesen megkülönböztették egymástól az iskola oktatási és nevelési szerepét. A hangsúlyt az utóbbira helyezték, és kiemelték, hogy a családi nevelés – egyre nagyobb – hiányosságait itt kell pótolni. Ettől várható ugyanis az ifjúság helyes irányú fejlődése, illetve a közerkölcsök javulása. A katolikus intézményrendszer fenntartását és versenyképességének megőrzését ezért a társadalom létérdekének nevezték, mely célért szervezkedni kell. Az iskolaügyek kapcsán nagyon gyakran szólaltak fel politikusok, de sok esetben szakembereket (iskolaigazgatókat, tanárokat) kértek fel hozzászólónak. A nagygyűlések kapcsán alakult meg például a Katolikus Tanáregyesület, és néhány kisebb szakmai szervezet is, melyek aztán éves rendszerességgel ezekhez az alkalmakhoz igazították közgyűléseiket.

A másik kulcskérdés a megújulás szempontjából a kötelező hitoktatás megőrzése (és finanszírozása) volt, de folyamatosan hangsúlyozták az előadók, hogy az összes tantárgy oktatása kapcsán is a keresztény, katolikus szellemiségnek kellene érvényesülnie. Sőt, a katolikus szellemiségnek a diákok egész életét át kell hatnia – megvédve őket például a nagyvárosi élet ártó hatásaitól –, melyre leginkább az internátus rendszer és a katolikus diákkörök elterjesztése a legmegfelelőbb eszköz. Úgy látták, hogy sok esetben elegendő a konkurencia módszereinek lemásolása, és katolikus tartalommal való megtöltése. A versenyhátrányok leküzdése érdekében sürgették a katolikus tanítók fizetésrendezését és a felekezeti tanítóképzés támogatását is. Utóbbiaknak ugyanis – mint korábban láttuk – kiemelt szerepet szántak. A jelszó mindvégig így hangzott: „aki az iskola, azé a jövő”.

A külső feltételek részletezése mellett a nagygyűlési előadók gyakran tértek ki az oktatás-nevelés tartalmi kérdéseire is. A készségfejlesztés fontossága, a „jó szellemiségű” (és versenyképes stílusú) tankönyvek készítése, az iskolai könyvtárak állományának szűrése és fejlesztése többször szerepelt a programban.

A könyvtár-ügy külön is kiemelésre került. A népkönyvtárak elterjesztésére, illetve a plébániáktól a központi katolikus gyűjteményekig felépülő rendszer kiépítése többször felmerült. A vidék és a tömegek elérését ezeken keresztül is próbálták volna megvalósítani. A konkurencia ezen a téren is nagy volt, miként azt az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszus vitái kapcsán láthattuk. Ugyanazért a

„célközönségért” egyszerre a közművelődésnek két eltérő (felekezeti illetve „felekezetifüggetlen”) modellje versenyzett. Mindkettőnek a stratégiája az „elárasztás” volt, és a könyvtárakat „harci eszközöknek” tekintették.

A szabadtanítás keretében elképzelt (és megvalósuló) iskolán kívüli népnevelés, nép-felvilágosítás ugyanis a másik kulcstényező volt a jövő generációk nevelése szempontjából. Az iskolarendszer hiányait pótolni hivatott fórumok (tanfolyamok, könyvtárak, múzeumok, stb.) „uralása” érdekében ugyanis komoly versenyhelyzet alakult ki. Itt elsősorban a politikai ideológiák mentén volt tapasztalható jelentős törésvonal (szociáldemokrata, polgári radikális, újkonzervatív, keresztény-konzervatív), illetve kulturális diszkontinuitásra törekvés. A pécsi katolikus nagygyűlés, valamint a mindössze néhány hónap eltéréssel ugyanott megrendezett szabadtanítási kongresszus témái és katolikus részről megjelenő előadói sok átfedést mutattak. Ennek a témának a rövid bemutatása lehetővé tette a katolikus táboron belülről való kitekintést, és megmutatta, hogy milyen – nem csak a hivatalos kormánypolitika oldaláról érkező – kihívásokkal kellett szembeülnie a kibontakozóban lévő katolikus megújulásnak.

A katolikus egyetem témájának felkerülése a nagygyűlések napirendjére szintén indokolt volt. Az egyház(ak)nak az egyetemek felügyelete terén való térvesztése miatt ugyanis (Európa több országában, és az USA-ban is) önálló katolikus egyetemalapítási kísérletekkel találkozhattunk. Ezeket a Szentszék is támogatta, és fontos szerepet szánt nekik az egyház és a tudományosság kapcsolatát érintő, a modernitás hatására gerjesztett vitákban. A pápai állásfoglalások és a nemzetközi minták bemutatása után a hazai katolikus egyetem-alapítási kísérlet néhány szempontját is megvizsgálhattuk a nagygyűlések kapcsán. Itt elsősorban Mihályfi Ákos nagygyűlési tevékenysége és a pécsi katolikus egyetemalapítási tervek bemutatása került előtérbe. A téma a századfordulót követő első nagygyűléseken merült fel intenzívebben, majd jó időre háttérbe szorult. 1911-ben Mihályfi még mindig ugyanazokat a javaslatokat vetette fel, melyeket tíz évvel korábban. Az egyetem kérdése kapcsán jól láthatóvá vált, hogy a közéletileg aktív katolikusok véleménye mennyire különbözött a konkrét ügyek vonatkozásában. A püspöki kar nem állt egységesen a tervek mellé, nem hozta létre az egyetem alapítását előkészítő bizottságot sem. Ennek az oka az volt, hogy elsősorban a budapesti egyetem katolikus jellegének visszaállításában gondolkodtak. Az alapítás-pártiak sem tudtak megegyezni a helyszín, a szükséges karok száma, az autonómia kérdés rendezésének bevárása és számos részletkérdés tekintetében. Többen úgy gondolták – egyébként Mihályfi is –, hogy az induláshoz az anyagi és személyi feltételek sincsenek meg. Ezek megteremtéséhez azonban hatékony előkészületeket nem sikerült tenni.

A katolikus sajtómozgalom kezdetei is hozzákapcsolhatók a nagygyűlési alkalomokhoz. A nyilvános- és szakosztályi ülések, az Országos Pázmány Egyesület és a Katolikus Sajtóegyesület közgyűléseinek előadói fontos döntéseket hoztak, illetve

lényeges hiányosságokra világítottak rá. A cél az volt, hogy megteremtsék a modern, üzleti elvű katolikus tömegsajtó alapjait. Látták ugyanis, hogy a modern társadalomban ennek van a legnagyobb mozgósító és kommunikációs ereje. Emellett a katolikus sajtónak nevelő, morális szerepet is szántak. A megvalósításhoz azonban – ezen a téren is – több feltétel hiányzott. A legnagyobb probléma a tőkehiány, a szakemberhiány (profi újságírók) és a kellő számú lelkes „aktivista” (terjesztők) hiánya volt. A nagygyűlési felszólalások gyakran fogalmazták meg, hogy a katolikus társadalom ébresztése még nem volt sikeres. Ennek megváltoztatását sokan a „rossz sajtó” kiszorításától és a „jó sajtó” elterjesztésétől várták. Az olvasókhoz való „odaférkőzés”, a katolikus lapokra való „rászoktatás” gondolata rendszeresen visszaköszött a beszédekben. A szűkös pénzforrásokért folyó verseny a katolikus táboron belül is zajlott, elsősorban az országos és a helyi lapok viszonylatában. A sajtófejlesztést ugyanúgy a „szokásos” gyűjtőakciók (sajtóvasárnap, sajtópersely, személyes megkeresés, gyűjtőbizottságok, stb.) tették lehetővé, ahogy azt több területen is láthattuk. A forráselosztást már központi szervezet próbálta koordinálni (KSE). A sajtó fontosságának felismerése megtörtént, a kellő szervezettség, a rendszeres támogatás és egyértetés azonban ezen a téren is hiányzott.

Az egyházi hierarchia szerepe

A dolgozatban figyeltem arra, hogy a katolikus világiak és az egyházi hierarchia viszonyára is reflektáljak, ugyanis ennek alapvető jelentősége van a katolikus „társadalmi akció” működőképessége szempontjából.

A nagygyűléseket több tényező együttműködése révén sikerült évről évre megrendezni. A püspöki kar jóváhagyásával és a világi arisztokrácia díszelnöksége mellett folyamatosan szervezőbizottságokat működtettek a teendők elvégzésére. A püspöki kar támogatása az 1890-es éveekben még nem volt egyértelmű, többen a katolikus öntudat kifejeletlenségére hivatkozva tartottak a tömegrendezvények szervezésétől, illetve nem kívántak konfrontálódni az állammal. Így került előtérbe a katolikus egyesületi háló fejlesztésének gondolata, melynek egyik fontos állomása volt az 1896-os országos katolikus egyesületi kongresszus. A századfordulóig eltelt néhány év alatt ezen a téren sikereket lehetett felmutatni, az egyesületek országos „erőszervezete” is megszerveződött (KEOSZ), mely a katolikus nagygyűlések rendszeresítését is feladatának tekintette.

Arra a kérdésre, hogy melyek lehettek a magyar katolikus egyházi hierarchia szándékai a nagygyűlésekkel kapcsolatban, szintén kitapinthatók válaszok. Az 1900 utáni időszakban, amikor a fenntartások kissé már oldódtak, a püspökök jelentős része jelent meg az ünnepségeken, néhányan díszelnöki, szakosztály-vezetési és előadói szerepet is vállaltak. Az utóbbiak azonban kevesen voltak (pl.

Csernoch János, Prohászka Ottokár, Majláth Gusztáv Károly, Széchenyi Miklós, Városv Gyula). A megjelenés és a hozzászólás azonban még kevés volt. Ahogy többen jelezték, ez még nem a „tettek katolicizmusa”. Inkább azt mondhatjuk, hogy az egységes kiállás helyett, csak személyes támogatásokról volt szó a püspökök részéről. Többségében inkább hagyták „vergődni” a világiakat. Ennek háttérében az állhatott, hogy az egyházi kontrollt igyekeztek fenntartani, és nem szerették volna, ha a túlzott támogatás miatt a támogatottak nagy önállóságra tettek volna szert. A munka jelentős részét ezt követően is katolikus világiak végezték, de mindig figyelemmel az egyházi vezetés igényeire. Felhatalmazás – és nagyobb anyagi támogatás – nélkül nem léphettek. A nagygyűlési előadók között egyaránt találkoztunk egyházi és világi résztvevőkkel, előbbieik száma – legalábbis az általunk vizsgált témákban megnyilatkozók között – nagyobb volt. A nem egyházi pozícióban dolgozók között is sok volt a teológiai (illetve jogi) végzettségű, ahogy ez a mellékelt életrajzi kislexikon adatai alapján látszik. A résztvevők ilyen szempontú vizsgálata nem témája a dolgozatnak, de ennyi talán első ránézésre is megállapítható.

Az egyházi vezetőknek ez a magatartása annak a kettős konkurenciahelyzetnek az egyik oldala volt, mellyel szembe kellett nézni. A hierarchia nem kívánta teljesen elengedni a világiak kezét (ahogyan nem kívánta az autonómiát sem világi túlsúllyal megvalósítani), a kiépülő hálózat és a tömegek feletti kontrollt igyekezett saját kezében tartani. Ez az állammal szembeni komolyabb konfliktusok elkerülésének a garanciája is volt. Másrészt a püspökök felügyelete volt a garancia arra, hogy elháruljon a „többféle katolicizmus” kialakulásának veszélye. XIII. Leó pápa több alkalommal figyelmeztetett arra, hogy a hierarchia fékező, mérséklő ereje (természetesen támogatása mellett) fontos szempont a „társadalmi akció” sikere érdekében.

A kettős konkurenciahelyzet másik oldala kifelé mutatott, részben az állam, de még inkább az ellenséges politikai ideológiák képviselői felé. Ezek radikálisan eltérő fogalomkészlettel, társadalom és jövőképpel rendelkeztek. Erre utaltam a közművelődés rivalizáló modelljei kapcsán.

A katolikus „különtársadalom”, szubkultúra kérdése

Felmerülhet a kérdés, hogy – válaszként a különféle ideológiai (liberális, radikális és konzervatív) és szakpolitikai kihívásokra –, a sokféle alternatív, párhuzamos felekezeti szervezet létrehozásának gondolata (és olykor realitása), mennyire mutatott egy katolikus „különtársadalom” megteremtésének irányába? Létre jött-e egy párhuzamos katolikus (ellen)társadalom, amely hatékony érdekképviselőre volt képes? A válasz az lehet, hogy ilyen ugyan nem jött létre, de a nagygyűlési

előadók, apránként egy ilyen „különtársadalom” megszervezésére tettek javaslatokat. Megpróbálták létrehozni a parlamenten kívüli (társadalmi-kultuális) szervezetek hálózatát. Ez azonban nem sikerült annyira hatékonyan, hogy az elkülönülés élesen látható legyen. Másrészt – egyházi hozzájárulással – megjelentek a politika színterén a katolikus szervezetek is. Elsősorban a katolikus nagygyűlések mögötti „ernyőszervezet” (KEOSZ, OKSZ, Népszövetség) volt az, amely nem politikai pártként állt ki a katolikus-konzervatív érdekek védelme mellett. A cél a társadalom mobilizálása volt, elsősorban a vallási-társadalmi megújulás nevében. Ezzel egyidejűleg azonban a konzervatív politika támogatói is lettek. Harmadiként megjelent(ek) a parlamenti politikában – a konzervatívokról leváló – önálló katolikus párt(ok) is. Ez a három lépcsőfok Magyarországon nagyjából egyidőben, az 1890-es évek közepe és a századforduló közötti időszakban jelent meg. A századforduló után a katolikus pártok differenciálódása is elkezdődött. A vallást csak eszközként használó konzervatív elitek mellett megjelentek a katolikus tömegszervezetek vezetői is.

Elkülönülő katolikus társadalom nem jött létre (amúgy is ez volt a többség), de sok területen párhuzamos katolikus intézményrendszer igen. A politikai nyomásgyakorlás és érdekérvényesítés hivatalos és informális csatornáinak kihasználásában az egyesületi (tömeg)szervezet és a párt egymás konkurenciái és támogatói is lehettek. A megszólítottak köre, és a vezetőségi tagok között gyakoriak voltak az átfedések.

A német eredetű *Vereinkatholizismus* kifejezés alkalmazható a magyar viszonyokra is. A „különtársadalom” megszervezése legfeljebb csak az elképzelések, szándékok szintjén szerepelt, realitása – a kisszámú támogató miatt – nem igazán volt. Katolikus (politikai) szubkultúra részben alakult ki, ugyanis ennek nem minden definíció szerinti eleme volt adott. A sajátos katolikus program csak valamivel később alakult ki (korporativizmus), itt ennek még csak bizonyos elemei jelentek meg. A sajátos beszédmód részben megvolt, ennek elemeit a pápai iránymutatások tartalmazták (ezek le is szivárogtak a nagygyűlési szintre), illetve a közművelődési szféra diszkontinuitásának kérdése kapcsán elmondottak erre is érvényesek. A szervezeti újítások a nagy tömegszervezetek „importjában” és a kisebb kezdeményezésekben (pl. szabadoktatási szervezetek indítása) érhetők tetten, és fontos szerepet játszottak a vizionált szubkultuális szocializációban. Ezek a szervezetek segítettek az érdekérvényesítéshez szükséges személyes kapcsolatok kialakításában is. Az elit elkülönülése a magyar viszonyok között nem volt egyértelmű. Az egyházhoz kötődő értelmiség bizonytalan volt. Egyszer elkülönülő (saját intézményeket fenntartó), máskor az egész társadalom felé nyitó stratégiát szorgalmazott. A társadalmi tömegmobilizáció részben sikeres volt, de ezt nem sikerült politikai tőkévé alakítani. Ehhez a demokratikus politikai viszonyok sem voltak teljes mértékben adottak.

Összességében tehát Magyarországon – a nyilvánvaló társadalmi különbségek miatt – nem alakult ki a például Svájcra jellemző, szigorúan elkülönülő „katolikus különtársadalmi modell”, de talán beszélhetünk egyfajta katolikus szubkultúra kialakulásának kezdeti lépéseiről. Ez azt is jelentette, hogy az élet egyre több területével kapcsolatban merült fel, hogy – a kialakult konkurencia- és verseny miatt – szükség lenne önálló katolikus intézményekre (pl. könyvtárak, múzeum, munkaközvetítő hálózat, stb.). Ezeket viszont nem csak létrehozni és fenntartani kellett, hanem üzeneteiket el is kellett juttatni a célközönséghez, olyan fórumokon kellett azokat megjeleníteni (mediatizálni), amelyek alkalmasak voltak a közvetítésre. Ezek közé az eszközök közé tartoztak a nagygyűlések is.

A nagygyűlési elképzelések megvalósulásának nehézségei

A nagygyűlési elhatározások gyakorlati eredményeinek tételes bemutatása ugyan nem volt a dolgozat célkitűzése, de röviden igyekeztem reflektálni erre a kérdésre is, elsősorban a nagygyűlési előadók megállapításai alapján. A megvalósulás kérdése kapcsán fontos, hogy a szervezeti és személyi feltételek rendelkezésre álltak-e ehhez? Ez eldönti azt is, hogy volt-e objektív realitása a felvetett elképzeléseknek? Mivel a megvalósulás vizsgálata továbbra is kívül esik a felvállalt témán, így csak arra utalok, hogy mit gondoltak ezzel kapcsolatban a nagygyűlési előadók.

A „végrehajtáshoz” elvileg létezett (vagy ekkor formálódott) egy olyan kapcsolati- és intézményi háló, mely a megvalósulás lehetőségét magában rejtette. A tízedik nagygyűlés határozatairól történt intézkedések felsorolása megmutatja, hogy az OKSZ milyen irányban épített hivatalos és informális kapcsolatokat. Ezek között az egyházi hatóságok minden szintje, a polgári közigazgatás szervei, a katolikus egyesületek és társulatok nagy számban vannak jelen. A kiépített kapcsolati háló segíthette az érdekérvényesítést, de teljes kibontakozáshoz azonban ez nem volt elegendő. A megvalósítás sok esetben nem egyházi tényezőkön múlt, és nem volt olyan potenciállal rendelkező szereplő (vagy szándék), aki érdemben tehetett volna valamit (pl. az iskolakérdés). Ezért a központi szervek elsősorban a deklarált elvek és igények (határozatok) kommunikációjában tudtak közreműködni.

Megállapítható, hogy a két világháború közötti katolikus megújulás alapjai, főbb intézményei (OKSZ, Népszövetség, OPE, KSE) legalább csírájukban megszülettek az első világháború előtt. A megújulásban szerepet játszó, ekkor még pályájuk kezdetén lévő jelentősebb személyek a világháború után fejtették ki munkájuk nagy részét, tanulóeveiket viszont sok esetben a nagygyűlési mozgalom és a körülotte (ennek háttérében) kiépülő intézmények keretei között töltötték.

A SZERZŐ FONTOSABB PUBLIKÁCIÓI

- *A Pécsi Ügyvédi Kamara 1875 és 1907 között. Megalakulás és nehézségek.* In: Dévényi Anna – Rab Virág – Schwarczwölder Ádám (szerk.): VI. Grastyán Konferencia. Országos Interdiszciplináris Konferencia Előadásai. PTE Grastyán Endre Szakkollégium. Pécs, 2009. 29–47.
- *A Pécsi Püspöki Jogakadémia hallgatói a dualizmus korában.* In: Kaposi Zoltán – Vonyó József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 20. Pécs Története Alapítvány, Pécs 2009. 173–213.
- *Vélemények a (jogi) oktatás reformjáról a 19–20. század fordulójának Magyarországon.* In: Fischer Ferenc – Hegedüs Katalin – Rab Virág (szerk.): A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára. BTK-TTI, Pécs, 2010. 75–86.
- *Dulánszky Nándor pécsi püspök életrajza (szócikk német nyelven).* Institut für Kirchengeschichte an der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Wien. „Frintaneum-Lexikon-Projekt” (Erwin Gatz, Die Bischöfe der deutschsprachigen Länder 1785/1803–1945. kiegészítése, folytatása) – *megjelenés alatt.*
- *A püspöki körlevelek művelődés-történeti jelentősége. A Pécsi Egyházmegye példáján 1905–1918 között.* In: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): A 20. századi egyház- és társadalomtörténet metszéspontjai. PPHF, Pécs 2012. 65–84.
- *Mozgástér és meghatározottság: A felekezeti iskolaiügy szabályozása és igazgatása Magyarországon a 19. század második felében.* In: Sipos Norbert – Gunszt Dóra (szerk.): *Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2012.* Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata, Pécs 2012. 64–80.
- *Végheső Tamás (szerk.): SYMBOLAE – A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai.* Nyíregyháza, 2007. november 23–24. Nyíregyháza, 2010. 373.p. Századok 2013/1. sz. 239–243. (Gözszy Zoltánnal közösen)
- *Jubileumi seregszemle. Az 1910. évi magyarországi országos katolikus nagygyűlés és közművelődési szakosztálya.* In: Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Deák Máté – Gözszy Zoltán – Vitári Zsolt (szerk.): *Kutatási Füzetek 19.* A Kutatási Füzetek a Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktorai Iskolájának kiadványsorozata. Pécsi Tudományegyetem, Pécs 2013. 57–77.

- *Közművelődési kérdések az 1909. évi szegedi katolikus nagygyűlésen.* In: Keresztes Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél = Spring Wind: XVI. Tavasz Szél Konferencia. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest, 2013. 43–48.*
- *Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs).* In: Balog Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest–Pécs, 2014. 487–514.*
- *Egyháztörténetesek I. országos találkozója. A katolikus egyháztörténelem oktatásának helyzete (Nemzetközi trendek, új szempontok, hazai szakkönyvek és tematikák) Pécs, 2014. május 12–13.* (ism. Bánkuti Gábor – Csibi Norbert – Gözsy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. *Egyháztörténeti Szemle* 2014/2. 120–123.
- *Adalékok az első világháború előtti magyar katolikus nagygyűlési határozatok végrehajtásának történetéhez.* In: Klestenitz Tibor – Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt: Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 131–142.*
- *„...roham Istenhez a front mögött a frontért!” – Katolikus közélet és hitélet Budapesten az első világháború éveiben.* (Budapest Főváros Levéltára, megjelenés alatt)
- *A sajtóügy aktuális kérdései a magyarországi katolikus nagygyűléseken a 19–20. század fordulóján.* In: Klestenitz Tibor (szerk.): *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2015. 59–82.*
- *Közművelődés és ideológia a 20. század elejének Magyarországon. Az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszus tanulságai.* In: Csiszár Imre – Kőmíves Péter Miklós (szerk.): *Tavaszi Szél 2014: Spring Wind 2014. III. Kötet. Doktoranduszok Országos Szövetsége, Debrecen, 2014. 76–84.*
- *Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon.* *Per Aspera ad Astra*, 2015/1. sz. 44–75.

Pécs, 2015. szeptember 2.